

У ПОТРАЗИ ЗА ЛИКОМ БЕОГРАДА

Како се ствара лик једног града? Шта је то што граду даје обележје, што га тако јасно обоји, што му утисне одређени карактер? Шта је то што чини да градови делују емотивно на нас, што неке од њих желимо поново да видимо, што се у некима осећамо присно, као код своје куће, а у некима смо потиштени и незадовољни? Неки градови су нам досадни или нас остављају равнодушним док у некима налазимо увек нових доживљаја. О томе, чини ми се, знамо далеко мање него о томе шта у једном граду рђаво функционише, шта је на сметњи и шта му недостаје и како би се он могао исправније организовати.

Далеко од тога да су ова друга питања једноставна и лака. Решити исправно проблеме града, направити за њега добар план, велика је ствар. Па ипак, тиме нисмо решили све. Понекад му, у најбољој намери, понешто и одуземо.

Сувише много компонената има град, тај материјални израз живота генерација његових становника. Материјални израз? Град је много више од тога, скоро као неко биће које живи и својом садашњошћу и својом прошлошћу, а говори понешто и о својој будућности, али говори још увек за нас недовољно разумљивим језиком.

Маколико да се сматра да је модерни урбанизам достигао високи ступањ, да суверено рукује достигнућима савремене науке и технике, примењујући их у сврху решавања свих проблема данашњег града, још увек су то само први озбиљнији кораци једног правог и потпуног урбанизма. Много пута нас резултати и остварења разочаравају. Најчешће се разочарамо онда када се

потпуно ослонимо на рачуницу, на теорију, на неки усвојени систем. Ослањамо се на научне методе али нисмо до краја научни, јер нам многи елементи измичу, многе компоненте остају необухваћене, јер су тешко измерљиве, јер долазе у ред физиолошких и психичких манифестација човека. Тада је потребно још увек понешто научити од спонтаних творевина прошлости, које су најчешће непогодне и не одговарају данашњем животу, али често у много чему далеко надмашују наша свесна остварења.

Најтеже је, ипак, дати граду својствену физиономију. Градови који се лагано развијају, током дугог низа година, увек стекну своју одређену боју, своје карактеристике. Неки од њих, срећним стицајем околности, спонтаним развртком, или и спонтаним и свесним, постигли су таква обличја која нас испуњавају усхићењем, или су остварили специфичну атмосферу и духовни климат који необично повољно делује на њихове становнике или посетиоце. Таква је наш Дубровник, таква је Венеција, Фиренца, Напуљ и толики други стари градови.

За неке градове вековни развртак није био нарочито срећан. Славна Атина, антички град-држава, први и најсјајнији своје епохе, сачувао је остатке свог Акропола, највредније ствари не само Атине већ и целог античког света. Акропол и, изузимајући изоловане античке и византиске споменике расуте по граду, ништа више. Модерна Атина је милионски град, индиферентно испресецан правоугаоном мрежом, ни сувише уских, али ни довољно широких улица. Упркос дивном при-

Сл. 1 — Београд

родном положају, Акропољу и неупоредивим споменицима Антике, Атина има скоро баналну и безличну основу града.

Судбина урбанистичког развоја Београда, у по нечему, наличи на развој Атине. Почетак и први развој у далекој прошлости, бурна историја, смена разних цивилизација, турска доминација и, најзад, ослобођена од Турака, оба града су малене турске касаве. И Атина и Београд, сваки у својој ослобођеној земљи, почињу нагло да се развијају као модерни градови. И један и други развијају се на основу планова израђених од стручњака, што је у то време у Европи био скоро сасвим усамљен случај.

Са тиме се, углавном, исцрпљује сличност у развоју једног и другог града. Атина има неупоредиво богатију прошлост и неизмерно богатство сведочанстава те прошлости, која су, упркос вековном уништавању, остала до данас као највећа културна блага.

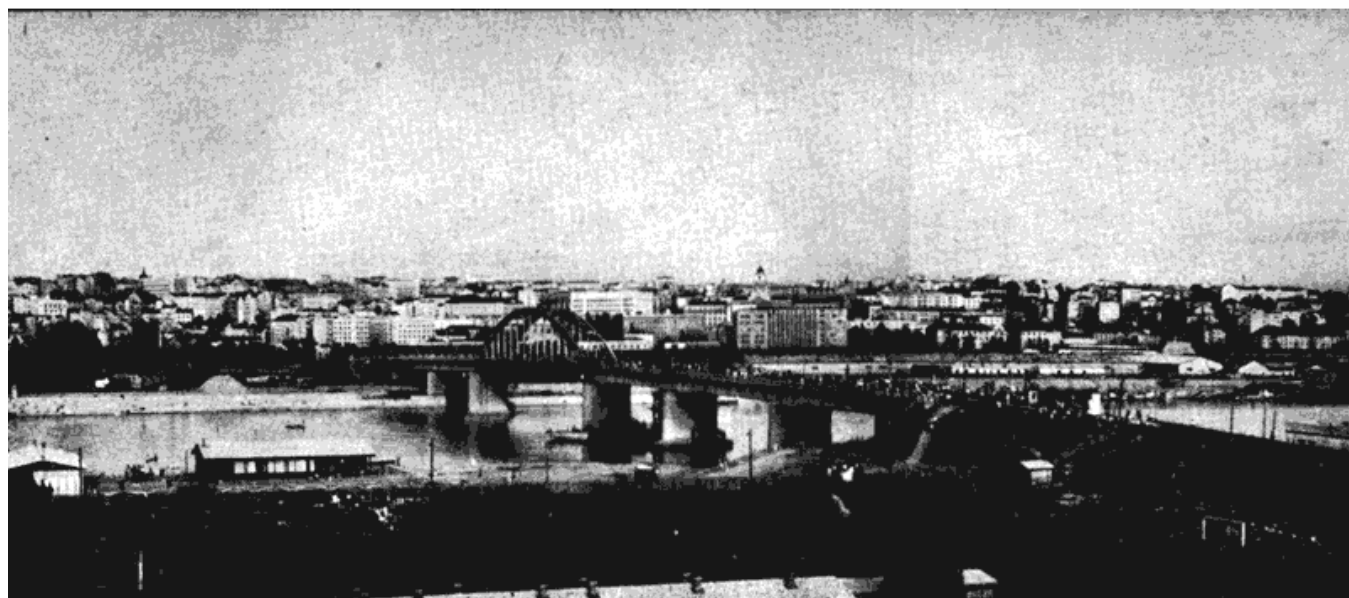
Београду није остало скоро ништа од његове историје кроз две хиљаде година. Из доба Римљана који су имали свој утврђени каструм и насеље ветерана, остали су само археолошки фрагменти, делови статуа, саркофази и предмети из гробова. Из времена византиске доминације, и крвавог отимања околних народа за Београд — ништа. Од Београда Деспота Стевана, само улазна капија у Горњем граду, па и она много рестаурирана. Од тристагодишње владавине Турака који су Београд направили првом турском вароши после

Цариграда — само два скромна тулбета и једна мала џамија. Од кратке али значајне аустријске окупације од 1717 до 1739 остало је највише: тврђава и у њој Капија Евгенија Савојског. Али велике грађевине у самом граду као, на пример, касарна Александра Виртембершког и зграда названа „Пиринчана“ нестале су без трага.

Нисмо много више наследили ни из наше најближе прошлости, ни из времена кад смо градили за себе у својој слободној држави. Из Србије Кнеза Милоша остаје нам три четири зграде које сада чувамо као највеће реткости. Чак ни из доцнијег доба од кога нас једва дели шездесет — седамдесет година немамо ништа целовитије, неки крај града, део улице макар, неки градски трг. Поједине очуване зграде из тога доба су разбацане и све више нестају под ударом захтева новог уређења града, а и саме постају депласиране, урасле међу најновије зграде.

Београд је материјално лишен своје прошлости. Прошлост његова налази се највише у архивској грађи, али видљивих трагова је врло мало. Не ради се, наравно, ниокаквом романтичном ставу према прошлости, ниокаквој заљубљености у старо. Али потребно нам је да имамо што потпунију слику нашег града, да осећамо стално његову еволуцију, да живимо не само нашом садашњошћу већ и његовом прошлостју и да тако припремамо његову будућност.

И сада, да се опет вратимо на питање постављено у почетку: како на-

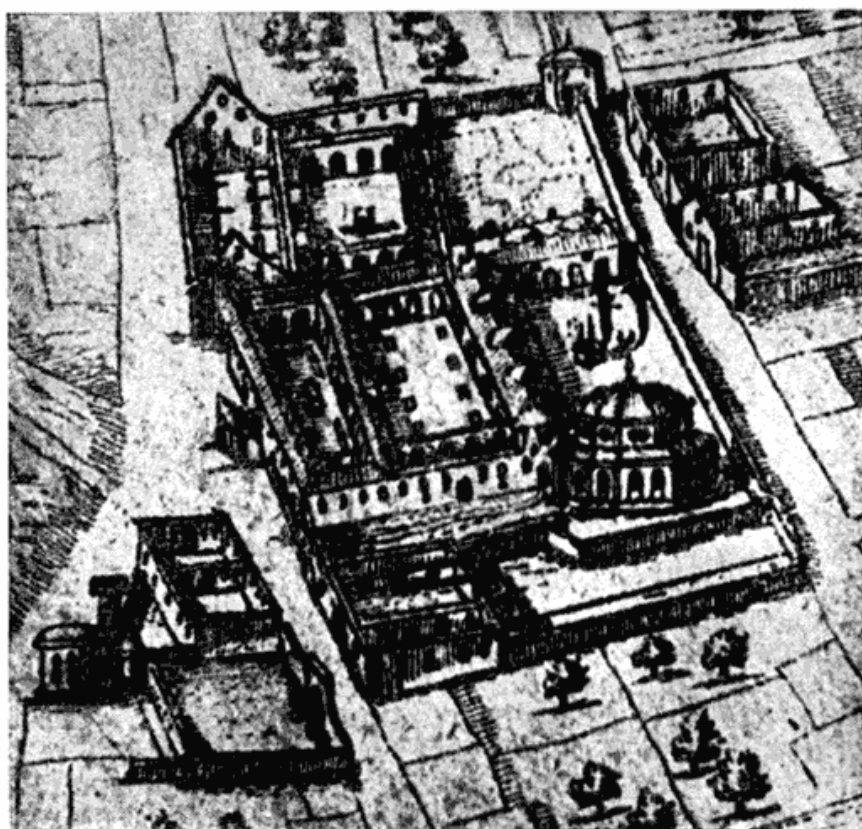
Поглед са Саве

стаје лик једног града? Настаје кроз његов живот, кроз успоне и падове, кроз процвате и кроз несреће. Само наслаге година па и векова могу дати израз и пуни лик једном граду. Континуитет развоја града кроз године и векове јесте она драгоценост нит која сведочи о његовој животној снази. Градови који су срећно одржали нит континуитета остају увек најзначајнији и најзанимљивији. Данас се обично љубоморно чува у таквим градовима оно што је прошлост оставила, оно што је прошло кроз филтар трајања и пропадања, кроз игру случаја, што је покрила патина векова. Од тога је већ створена и наука. Али за лик једног града није значајно само оно што је ушло у историје уметности и што је прихватила конзерваторска наука. Естетизам и догматско-рационалистички критеријуми често могу да буду од велике штете. По таквом критеријуму могли бисмо мирне душе осудити на пропаст све што је настало у деветнаестом веку или све што је грађено у духу сецесије. И заиста, узимајући такве објекте, такве грађевине саме за себе и по себи, тешко да бисмо им могли приписати било какве архитектонске вредности. Али, у склопу града у његовој развојној линији, оне могу имати сасвим посебну вредност. Најзад, за сваки град критеријуми су различити. Неки градови су распевани, речити, гласни у свом обиљу. Други су скромни и муцави. Овим другима треба помоћи да своје муцаве речи гласније изговоре, да се својим речима изразе,

чувајући се да их можда не пресечемо у говору и да им не натуримо туђе речи.

Нису само грађевине, улице, мостови, вртови, оно што даје обличје граду. Изнад свега тога лебди прозирна, али опојна магла драматичних догађаја, изговорених речи, написаних речи. Крупни историски догађаји, али некад и сасвим ситни, можда и анегдотски остају нераздвајно везани за град. Уметници оставе често неизбрисивог трага у једном граду било као сликари или књижевници. Градови су често инспирисали књижевнике. Кроз неке велике романе град доживљавамо живље и потпуније него да смо у њему живели. Таква књижевна дела могу утицати на град, на јасније опредељење његовог карактера и његове физиономије. У потврду овога довољно је навести Париз. Није ли пребогата француска литература знатно допринела да Париз буде оно што је? А Београд? Скоро је несхватљиво како је Београд мало улазио у грађу наших романа. *Дошљаци*, *Милутина Ускоковића*, *Покошено поље* *Бране Ђосића*, *Глухо доба* *Матића* и *Вуча* и *Распуст* *Александра Вуча* остају досада скоро једина озбиљнија дела у којима Београд долази до изражаја.

Оваква разматрања све нас више уверавају у оно што помало сви осећамо: лик Београда није данас ни одређен ни довољно јасан. Узроци су очевидни: вековна и херојска историја, богата судбоносним догађајима, али баш због тога са наглим прекидима континуитета, падовима и катастрофама. Бео-

Сл. 2 — Султанова палата у којој је становао везир као његов заменик. Види се да су зграде попаљене за време борби. Судећи по плановима Ј. В. Gump-а и Gabriela Vodenehr-а, овај комплекс зграда налазио се отприлике између Змај Јовине и Француске, а изнад Душанове улице. — Сл. 2 и 3 су фотографска увељичања са бакрореза Michaela Wening-а по плану Ј. В. Gump-а, који приказује Београд каквог су га затекли Аустријанци по освајању 1717 године

град већ вековима увек почиње испочетка, увек у новом смеру, у новим околностима.

Замислимо за један тренутак Београд какав је могао бити. Неки фрагмент насеља из доба Римљана, део Форума, или нека лучна капија дали би одмах ону јасну временску дистанцу и доживљај трајања. Да је сачувано нешто од Горњег града, замка из доба Деспота Стевана, осетили бисмо се можда стварније повезани са нашим Средњим веком. О велелепном турском Београду из шеснаестог и седамнаестог века, који је имао монументалну царску палату, сјајне џамије, амаме, велике ханове зидане од камена, можемо само нешто наслућивати из старих аустријских гравура (специјално из плана Ј. В. Гумпа) начињених после првог уласка Аустријанаца 1688. Био би то неизбрисив утисак који би чинили остаци тог Београда, противстављени ономе што је постојало пре, са оним што је настало после тог периода.

Могли бисмо и даље замишљати.

Била би то занимљива и очаравајућа игра. Али морамо се ипак вратити на суморну чињеницу да Београд ништа од свега тога нема.

Постоје и гледишта да је срећа ако град није оптерећен прошлешћу и архитектонским и урбанистичким наслеђем јер постоји већа слобода у реконструкцији града. Постоје и мишљења да све оно из прошлости што није стилски аутентично, права ренесанса или чиста готика, на пример, треба осудити на рушење. И како би онда изгледали градови? Они који су богати архитектонским наслеђем имали би неколико драгих каменова, музејски уоквирених и изолованих од живота, а они који су сиромашни — ништа. Били би то градови без прошлости, без личности. Сувише је претенциозно такво мишљење јер претпоставља да су генерације пре нас лутале у мраку и само грешиле, а ми долазимо сад као једино способни да створимо велику архитектуру. И када смо уверени по најобјективнијим мерилима да је нешто што је саграђено

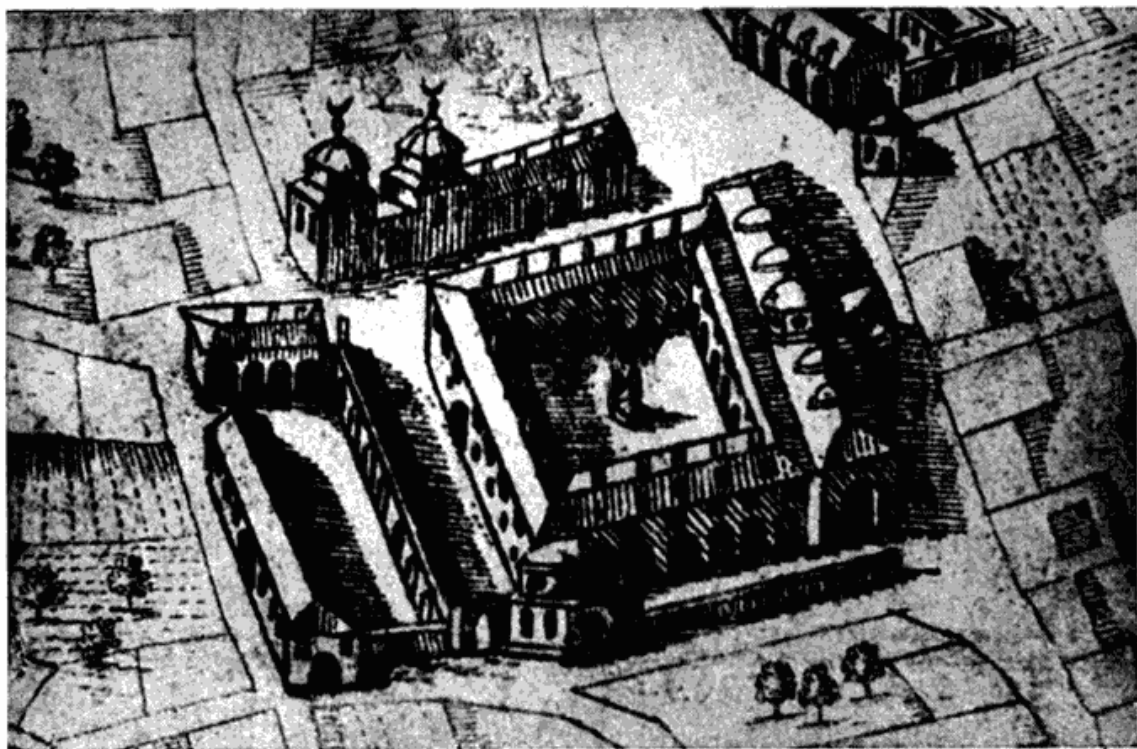
пре нас заиста лоше, не смемо бити сувише уверени да ћемо ми направити сигурно нешто знатно боље. Често се направи и много лошије, јер се поремети нека, како-тако састављена целина. Да не говоримо још и о материјалној вредности срушених зграда и о томе колико се развитак града успорава ако и сувише много рушимо да бисмо градили ново.

На који начин наћи чврст ослонац на основу кога бисмо развијали лик Београда када видимо колико нам ствари недостаје у досадашњем развоју Београда? Могло би се поћи од тога какав је општи карактер града. Тај карактер је бивао условљен необично значајним положајем Београда: увек у граничној зони, на бриткој оштрици два супротна света, у вихору супротности и увек у центру догађаја. Које свету је припадао, Истоку или Западу? Београд је био, изгледа, најзападнији домашај Истока али истовремено и крајња тачка Запада на раздвојној линији Исток—Запад. Између ових полова осцилира Београд. Источњачки карактер није могао преовладати нити се одржати; то није

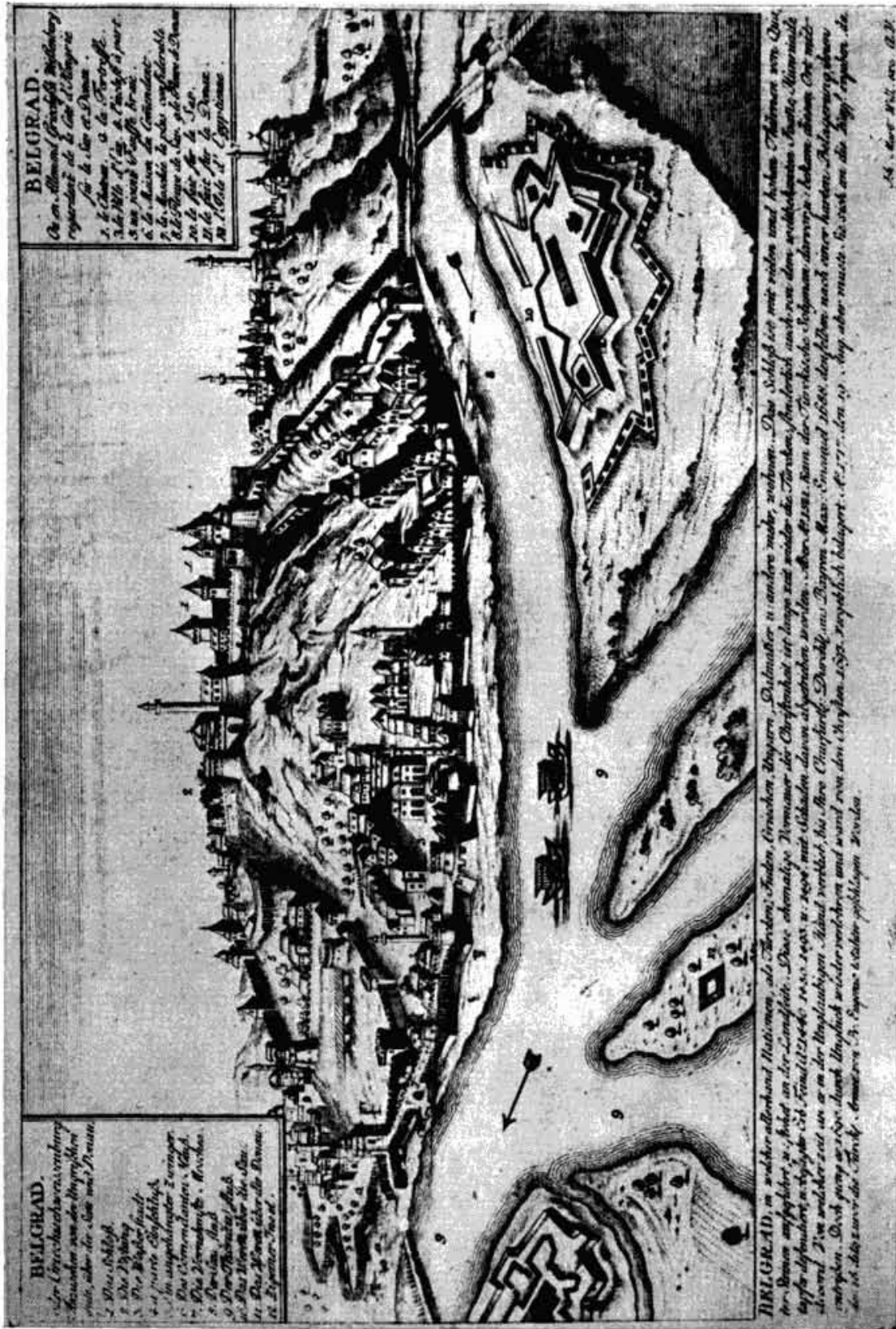
дозволио ход историје. Први утицаји Запада дошли су преко Средње Европе. Па ипак, Београд нема ничега од карактера средњеевропских градова, ништа од њихове уредне, обуздане, сувише одмерене и ретко узбудљиве лепоте.

Данас, Београд има нечега од нових градова без традиције, или који се мало брину за традицију, али који се неодољиво крећу напред. Београд има тај захуктали ритам и интензитет живота, има нешто од великоградског карактера, мада му многи материјални услови недостају да би се тим именом назвао. Тај ритам, тај животни напон, осећа се већ и на улици. На помало јужњачки начин београђани живе много на улици, упркос злосрећној клими пуној сурових контраста и веома непријатним ветровима. Тај живот напољу у граду, на улици, одвија се кад год то временске прилике дозволе, упркос крајњој неудобности Београда за кретање пешака, јер нема ни пешачких алеја ни страних тргова.

Становништво Београда је великом већином младо, тек дошло са својих аутохтоних станишта. Зато кад данас

Сл. 3 — Безистан и зграда суда за трговачке спорове у дунавском делу Београда

Сл. 4 — Београд почетком XVIII века за време друге аустријске окупације. Види се да је за време Турака постојао густо насељени део града на обали Дунава

кажемо београђанин то нам још увек не говори много. Чак и назив „стари београђанин“ нема много више значаја не само због њиховог малобројног удела у данашњем Београду, већ зато што се у „старе“ рачунају и они који су се доселили између два рата. Београд је данас заиста Југославија у малом по саставу становништва па је у правом смислу главни град Југославије. Становништво које долази у Београд понајвише је оно из крајева вековне стагнације и заосталости. Оно долази са силном енергијом и неутољивом жељом да научи, да напредује, да се издигне изнад свог садашњег положаја. То су најбољи и најпоузданији градитељи социјализма. Али у овом Београду они сачињавају један доста сиров и неусклађен мозаик, који на сваки начин утиче на стварање једног исто тако противречног и несређеног лика Београда. Та слика становника Београда се неће моћи брзо изменити, али кроз две генерације, можда и мање, можемо много очекивати.

Између толиких ствари које Београд нема, постоји нешто што Београд има и што му се не може отети, мада се може покварити: то је природни положај. Изванредан је, заиста, београдски хрбат који се као последњи талас шумадских брежуљака и језерских тераса нагло зауставио над ушћем Саве у Дунав, остављајући на висини од четрдесет метара над рекама и равном сремско-банатском плочом, плато Калемегдана и старе вароши.

То је природна пластика као створена за моделовање једног већег града: ушће две велике реке, брежуљкасти рељеф десне обале и равнице левих обала Саве и Дунава, са интересантним Бежаниским лесним платоом, са ивицом као ножем отсеченом. Могућности сагледања из велике даљине, нарочито прилазећи са севера, затим са река, стављају велике захтеве у обликовању града. Оваква природна ситуација захтева ширине и снажног замаха у обликовању. И, пре свега, неколико великих целинских захвата. До сада, нажалост, таквих захвата било је веома

мало. Још увек потези из доба Кнеза Милоша, садашњи Булевар Револуције и улица Кнеза Милоша, нису превазиђени. Београдска тврђава, рађена на брзину, у чисто војне сврхе и ван икаквих естетских преокупација, ипак, добро маркира силуету Београда. Зеленило Калемегдана, из кога се издвајају обриси тврђаве, чини добар и маркантан завршетак силуете града. Саборна црква са својим звоником на скроман начин, али врло одређено подвлачи прелаз калемегданског зеленила у изграђени део. Пратећи даље силуету, улазимо у збрку грађевина подигнутих на Савској падини. Изградњом већих модерних зграда између два рата сасвим је деформисан гребен Београда који се једноставним и снажним линијама провлачи поред Саве.

Од Калемегдана до моста на Сави и од моста по амфитеатралном улегнућу поред данашње железничке станице, Западним Врачарем и Сењаком до уласка у Топчидерску долину, пружа се најинтересантнији и најдрагоценији део Београда. Са ових делова дају се могућности погледа на реке и недогледе Панонске равнице. Овде нам се дају могућности да се ослободимо градске тескобе и кратких, скучених видика. Обратно, у доживљавању Београда као целине, у доживљавању његове силуете, ови делови имају првенствену улогу. Сада је све то у приличном степену изграђено на најпогрешнији начин. Најмање је изграђен део од Калемегдана до прилаза на мост. Ту нам се сада пружа једна озбиљна и судбоносна шанса на чему ћемо пред будућим генерацијама полагати испит. Уствари, никакве жртве не би биле излишне и неоправдане да се цео потез дуж Саве доведе у стање једног склада вишег реда. То је велики задатак и можда задатак за више генерација. Али изгледа да је ту кључ обликовања Београда. Сваки град мора имати нешто у чему се кондензују и симболизују све његове главне карактеристике. Сваки град треба да има ту своју ознаку, свој симбол који игра пресудну улогу у нашој претстави о целом гра-

ду. То је обично центар града, његово срце, са његовим грађевинама, са културним или забавним установама. То може бити и неки упечатљив обрис града који прво угледамо из даљине или неки део града одакле нам се изненадно пружа диван видик. Такав значај већ данас има у Београду Калемегдан и Горња тврђава. Тај утисак треба да прихвати Савска падина и да га многоструко појача. Једним делом Савске падине, тачније данашњим Косанчићевим венцем, ишао је бедем београдског утврђења. Због тога је природни терен нешто измењен и има карактер терасе. На прелому Косанчићевог венца био је бастيون и та тачка и данас доминира, доминира и улазом моста у Бранкову улицу што значи улазом у Београд. Таква теренска ситуација пружа могућност најзанимљивијих и најимпресивнијих решења каква се само могу пожелети на улазу у један град.

Друга драгоценост коју Београд има од природе јесу његове велике реке са својим лепо оцртаним обалама, са рукавцима и острвима. Данас Београд нема скоро ништа од лепоте својих река. Између града и речних обала стоји многострука препрека од железничких пруга, складишта и свакојаког нереди. Град се повукао од река, одвратио је своје лице од њих и окренуо им леђа. Београд се скупипо на гребен и највећи интензитет градског живота налази се баш на разводној линији гребена на његовом највишем делу, од Калемегдана до Славије. Сада у карактеру Београда има нечег типично сувоземног. Нигде се у самом граду не наслућује да је то град на рекама. Има ли у томе неких дубљих разлога? Да ли је то увек тако било? Познато је да је у Средњем веку под тврђавом постојало подграђе и да је био израђен вештачки залив за пристајање бродова, негде у близини куле Небојше. За прво време Турске владавине остало је и даље такво стање, само што се насеље јако увећало и прешло опкопе средњовековног града. Евлија Челебија, у свом чувеном путопису, потврђује нам да су се Турци држали реке и да су им куће биле окренуте реци и имале

леп видик на земунску равницу. То насеље се увек називало Водена варош што се види и из аустриских планова и гравура из осамнаестог века, где се овај део означава као Wasserstadt. Доцније услед пожара, ратних пустошења и општег опадања Београда, потпуно је дегенерисао и нестао овај део града на Дунаву.

У Србији Кнеза Милоша Срби су почели изграђивати своју варош у Савском крају, јер је то по традицији био њихов крај где су их још раније потисли завојевачи. Међутим, Савске падине су стрме, а обални појас узан па се није могло развијати концентрисано насеље истовремено на обали реке и горе на брегу. А сем тога на рекама је била граница што значи несигурност, опасност. Такав развој се продужио и онда када су границе 1918 померене далеко на север.

Данас већ није потребно доказивати да изградњу Београда треба оријентисати ка рекама. То је једна од основних идеја новог генералног урбанистичког плана. То је захтев који се најчешће чује и од стране самих грађана. Па ипак, то иде необично тешко. Од завршетка рата до данас скоро да није учињен ни један већи корак у томе правцу. Томе је понајвише узрок створена ситуација на обали Саве са гломазним и скупим саобраћајним постројењима која се не могу уклонити док се нова не изграде. Но постоји и извесно устезање да се ма шта почне изграђивати тамо, на обалама Саве, не само због сада јако неугодног амбијента, већ и због осећања изолованости од града на гребену и његовог центра.

Било је речи о грађењу опере на обали Саве, код данашње железничке станице. Чак и кад бисмо били у стању да у кратком времену уклонимо железничку станицу, опера би, ипак, била отуђена од града на томе месту. Да би се на овом обалном појасу могао развити један значајнији део града неопходно је омогућити присније и угодније везе са центром града на гребену и везе са левом обалом као и развитак града на левој обали. У погледу комуникација

то значи да треба створити неку ефикасну везу за пешаке са Теразијама. Остварење замишљене Теразиске терасе било би од великог значаја, с тим да се уз њу предвиди и једна успињача великог капацитета. За везу са левом обалом, сем моста који је у изградњи, потребан је, свакако, бар још један колски мост. Ниски део на десној обали Саве органски је везан за леву обалу. Оба се дела морају симултано изграђивати, јер једино здружени имају животну вредност. Ако је потребан још који аргумент у прилог изграђивању Београда на левој обали нека онда буде и тај да је немогуће завршити изградњу постојећег Београда на десној обали ако се не започне и изградња на левој.

Има и других недостатака у развоју Београда који су се као лоша традиција пренели и у наше време. Изузев неколико добрих потеза, систем улица је у Београду хетероген, неорганички и рђаво прилагођен тлу, па према томе не доводи до изражаја карактеристике рељефа. У том систему разазнају се плански делови града из деветнаестог века на дунавској падини и на Западном Врачару, оба веома круто и примитивно решени у строго правоугаоном систему, затим делови центра настали делимичним исправкама старог стања, и још неки делови ширег центра који су у разним временима добили своје регулације, а затим, по пространству највећи део, југоисточно од Славије, истовремено и најскорије изграђени део, који се развијао нагло, спонтано и врло конфузно. На несрећу неке добре карактеристике из турског времена, које вероватно воде порекло из ранијих времена, нису сачуване. То се односи и на мрежу улица старог Београда „у шанцу“ која је на дунавској падини у потпуности замењена крутим ортогоналним системом улица.

Мало је сачувано од карактеристика старих улица, што је несумњиво велика штета, али је исто тако велика штета што се веома несмишљено пустило да се изгубе стари називи улица. Истина, и ти називи нису много стари, једва нешто више од сто година, али баш зато их је

требало сачувати, јер у тим називима се најбоље огледа живот и историја града. Иначе, данас у називима улица у Београду влада збрка; извесне улице су за последњих двадесет-тридесет година по неколико пута промениле име.

Веома осетан недостатак у ткиву града је сиромаштво, могло би се чак рећи отсуство тргова, проширења и слободних простора у склопу важнијих јавних грађевина. Најстарији такав простор је садашњи Студентски трг. Његово се присуство може запазити и у најстаријим плановима Београда, па се са сигурношћу може тврдити да потиче из Средњег века, а можда још и из ранијег времена. До пре педесет година то је била „Велика пијаца“, живо и бучно место, на мало оријенталски начин неуредно. Затим је пијаца уклоњена, место је уређено, направљен је један банални парк, подигнута масивна, претенциозна „стилска“ бетонска ограда. Сада је читав тај простор разбијен: ни трг ни парк.

Постојао је некад и „Мали трг“ на месту где је сада Академија наука. Доцније је то била Кнежева башта, коју је он затим поклонио Ученом друштву, па је, најзад, подизањем велике зграде Академије наука сасвим нестало овог слободног простора.

Трг Републике настао је од простора некадашње Стамбол капије. Иако тај простор има већ своју славну историју, он још није успео да добије свој облик. За последњих тридесет година било је и неколико пројеката за овај трг. Бомбардовање у прошлом рату знатно је проширило могућности обликовања.

У последње време упорно се одржава једна илузорна тенденција да се од овог простора направи миран пешачки трг. Али направити вештачку оазу мира у склопу неколико важних саобраћајних праваца изгледа прилично апсурдно. То доста јасно показује, иначе интересантан, првонаграђени пројект на конкурс за Трг Републике. Не само да би то била „кост у грлу“ за саобраћај већ и самом тргу прети мртвило јер у великом граду пешаци се возе саобра-

ћајним средствима која треба да их спусте на одређене интересантне тачке.

Сем овога трга, преостаје „Славија“ односно трг Димитрија Туцовића, који исто тако још увек чека на своје решење. Очевидно је да је то најживље и најпрометније чвориште у граду. Изгледа, да би требало бити веома опрезан у погледу смерница за будући развој, јер се у будућности може очекивати само јак пораст интензитета саобраћаја на овом чворишту.

Али, да ли се треба задовољити само са два трга у Београду? Свакако да не, и требало би проучавати могућност стварања нових тргова. Није то ни мало једноставан посао, јер није довољно само рашчистити један простор и прогласити га тргом. Трг мора да настане логиком развоја градског ткива и његове организације.

Постоје већ замисли, чак и пројекти за један нови градски простор: то је Теразиска тераса. Овде се сад заиста може говорити о простору који ће служити искључиво пешацима и он задовољава одлично све услове: директно је наслоњен на важну артерију са јавним саобраћајем, на пешачки најпрометнијем и најживљем делу града, са отвореним видиком на хоризонт Сремске равнице. Неће то бити трг у традиционалном смислу и не треба га никако решавати конвенционално. Београд ће Теразиском терасом добити простор који можда ни један град нема.

Изградња центра Београда на гребену дуго је била у стагнацији. У последње време постоји јак интерес да се овде гради. Тиме се могу појавити и многе опасности у погледу пластичног обликовања баш зато што су схватања у овој области још врло мутна и непрецизирана. Тако се у најновије време појављује тенденција пројектаната да високим објектима, „облакодерима“, постижу јевтине композиционе ефекте. Ништа није одговорније него поставити један високи објект типа куле у један

постојећи амбијент. Он може лако да деградира целу своју околину, а сам да буде смешан и скоројевићки претенциозан. Још већа је одговорност кад се тај објект постави на гребену. Врло много студија треба, да би се проучило како он делује са ближних, или сасвим удаљених, тачака, како се он комбинује и пројектује на остале објекте. Имамо већ примера да се врх некаквог високог објекта комично насади на неку постојећу грађевину у првом плану.

Иако не може бити рецепата у компоновању, искуство показује да је деловање високих и уских објеката боље у равници или у подножју брда, док на гребену они делују брутално, накомострено и немирно.

*

Ова фрагментарна размишљања немају претензије да потпуно обухвате сву проблематику Београда. Та проблематика је сигурно веома сложена и не би требало тежити да се она упрости. Њом треба да се бави широки круг људи. Не само стручњаци и руководиоци који се по званичној дужности баве Београдом. О тим проблемима треба да мисле и архитекти и урбанисти и уметници и научници и књижевници и сви они грађани који нешто осећају према свом граду.

Данас добрим делом план Београда формирају, боље рећи деформишу носиоци инвестиција преко својих чиновника, који се у најбољем случају брину само о уско схваћеним интересима свог предузећа и установе. Међутим, потребно је изградити идеју о Београду, о будућем Београду. Она ће се створити не путем неких нових тела, неких нових комисија које доносе закључке, већ путем разјашњавања и продубљивања суштине Београда. Генерални план је створен, али он је само основа преко које треба да дође потка која ће показати лик Београда.

A LA RECHERCHE DU VISAGE DE BELGRADE

O. MINIC

La formation d'une physionomie déterminée et caractéristique d'une ville est un procès long et compliqué qui se fait au cours d'une longue période de son existence. Les villes qui ont eu la chance de se développer lentement et avec continuité ont réalisé une telle diversité et richesse des formes que nous en sommes remplis d'admiration, ou bien elles se sont créées une atmosphère propre qui possède un attrait irrésistible.

Certaines villes ont eu une évolution malheureuse malgré leur longue et glorieuse histoire. La ville d'Athènes en est l'exemple le plus fameux. Elle attire les gens cultivés du monde entier par son Acropole et encore quelques autres monuments de l'antiquité, qui n'ont pas de son égal, tandis que la ville même, formée au XIXème siècle, est assez impersonnelle et semblable à bien de villes nouvelles. Dans une certaine mesure, Belgrade a eu le même sort qu'Athènes: fondé dans un passé lointain, il a changé de plusieurs maîtres au cours de son histoire mouvementée, vers la fin de la domination étrangère il est tombé en décadence, pour commencer à se relever comme une ville tout à fait nouvelle dans son État récemment libéré. Mais en comparaison avec Athènes, Belgrade présente une grande différence: à part quelques rares exceptions, il manque de visibles témoignages de son passé. Il n'est resté presque rien du temps des Romains. Le règne du despote Stéphan Lazarević ne nous a laissé qu'une porte dans la Haute Forteresse. La longue domination turque laisse deux turbèh et une petite mosquée. De la courte occupation autrichienne de 1717 à 1739 il nous est resté relativement le plus: la forteresse à l'extrémité du promontoire de Belgrade. Même du passé le plus récent il n'y a guère plus de vestiges: quatre ou cinq, maisons en tout nous rappellent les premiers jours de Belgrade dans le nouvel État serbe.

Ce manque de monuments non seulement d'un passé quelque peu éloigné, mais d'un passé d'hier, d'il y a seulement cinquante ans, le manque d'un ensemble urbain cons-

truit au cours d'une époque déterminée fait que le visage de Belgrade est aujourd'hui assez imprécis et laisse l'impression de quelque chose de provisoire et d'inachevé.

Il y a peu de réalisations héritées dont nous pourrions profiter pour continuer la construction ultérieure de Belgrade. C'est pourquoi il est de toute importance de bien étudier ses caractéristiques, de bien comprendre les causes de ce qui est et agissant en conséquence accepter ou rejeter les suggestions du passé.

Belgrade se trouvait être situé au point le plus sensible de la ligne de séparation entre l'Orient et l'Occident. Lorsque, par la marche de l'histoire, il a été définitivement attiré dans la sphère occidentale, il n'a pas acquis le caractère d'une ville d'Europe Centrale quoiqu'il en ait subi les influences directes. Aujourd'hui, Belgrade fait l'impression d'une ville nouvelle s'élevant très vite et sans tenir beaucoup compte des traditions. Le rythme mouvementé de Belgrade rappelle, en bien de choses, le rythme d'une grande ville.

Parmi tant de choses dont Belgrade est privé, il y a une chose qu'il possède: c'est son admirable position géographique qui le place au rang de quelques villes, fameuses à ce point de vue dans le monde entier. Le promontoire de Belgrade, se terminant brusquement au confluent de deux grands fleuves, offre des possibilités extraordinaires pour la construction d'une ville. Jusqu'à présent on n'a point profité de cette merveilleuse position autant qu'on le pouvait et qu'il convenait. Les édifices étaient construits sans aucun système et on leur faisait tourner au fleuve le dos et leur côté le plus laid.

Malgré que la pente du promontoire de Belgrade descendant vers la Save soit déjà couverte d'édifices dans une assez grande mesure, il n'est pas encore trop tard d'entreprendre énergiquement la formation de cette partie de la ville, de commencer à lui donner une face du côté de la Save et de la plaine pannonienne. Le problème de la forme plas-

tique de la pente de Kalemegdan jusqu'à Senjak est le problème fondamental de la construction de Belgrade. De la manière dont nous nous serons acquittés de ce travail dépendra le futur aspect de Belgrade, dépendront les possibilités qu'hériteront de nous les générations à venir.

Par tradition, Belgrade se développait sur la crête du promontoire, en négligeant les deux fleuves. Cependant, il y a pas mal de témoignages que dans le passé il n'en était pas ainsi. Les circonstances qui régnaient au moment des modestes commencements du nouvel État serbe au XIXème siècle ont été la cause du fait que le noyau de la partie serbe de la ville s'est formé au sommet de la pente abrupte qui domine la Save. Le développement s'est continué en suivant le dos du promontoire et en laissant libre la rive de la Save qui était alors la frontière du côté de l'Autriche-Hongrie. Plus tard, lorsque la fron-

tière a été déplacée loin vers le Nord, les tendances du développement n'ont pas changé, puisque le centre de la ville ne pouvait en même temps se former sur le dos du promontoire et en bas le long du fleuve, d'autant plus parce que cet espace à côté du fleuve était déjà occupé par la gare et par les docks. Actuellement il est possible et nécessaire que la ville se développe le long des deux fleuves, parce que les causes qui ont agi dans le passé n'agissent plus. Mais, pour que le développement de la ville se dirige du côté des fleuves, il est nécessaire que leurs rives soient libérées des constructions ferroviaires et d'entrepôts. De même, il est indispensable de relier la rive droite à la rive gauche et de commencer à construire sur la rive gauche de la Save. Sans le passage de la ville sur la rive gauche de la Save, toute action constructive, limitée à la rive droite, resterait en dehors de la vie actuelle de Belgrade.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Vue de Belgrade

Fig. 2 — Palais du Sultan qu'habitait le vizir, en tant que son envoyé. On voit que les bâtiments ont été incendiés durant les combats. A juger d'après les plans de J. B. Gump et de Gabriel Bodenehr, ce bloc de maisons se trouvait entre les rues actuelles de Zmaj Jovina et Francuska et au-dessus de la rue Dušanova. — Fig. 2 et 3: Gravure en cuivre (agrandissement photographique)

de Michael Wening d'après le plan de J. B. Gump, représentant Belgrade tel que les Autrichiens l'ont trouvé en le prenant en 1717.

Fig. 3 — Quartier commercial et le tribunal de commerce

Fig. 4 — Belgrade au début du XVIIIème siècle durant la seconde occupation autrichienne. On voit qu'il y avait, du temps des Turcs, une partie de la ville très peuplée le long du Danube